

ВІДГУК

офіційного опонента доктора наук із соціальних комунікацій, доцента
**Олексія Миколайовича Кобелева на дисертацію Збанацької Оксани
Миколаївни «Документна евристика в системі соціальних комунікацій:
бібліотекознавчий аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора
наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство,
бібліотекознавство, бібліографознавство**

1. Актуальність теми дисертаційної роботи. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вплинув на швидкість опрацювання та розповсюдження інформації, створення різноманітних баз та банків даних, підвищення ролі інтелектуальної складової у системі опрацювання інформації, обслуговування користувачів бібліотек. Повною мірою це стосується документального пошуку як процесу знаходження потрібних користувачеві документів в інформаційно-пошукових системах бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій. Практична реалізація документального пошуку неодноразово потрапляла в поле уваги вітчизняних і зарубіжних теоретиків та практиків, проте теоретичні узагальнення в окремому напрямі досі відсутні.

З огляду на викладене тема дисертації Збанацької О. М. є надзвичайно актуальною. Своєчасність і нагальність дисертаційного дослідження зумовлена потребою подолання суперечності між недостатнім рівнем теоретичного осмислення у вітчизняному бібліотекознавстві та документознавстві документального пошуку і створення оптимальних умов для актуалізації резервів інформаційно-пошукового потенціалу фондів бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій.

Результати наукових розвідок О. М. Збанацької є необхідними і своєчасними у зв'язку з реалізацією наукової планової теми кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ) «Актуальні проблеми культурології: теорія та історія культури» (2015–2020 рр.; реєстр. № 0115U001572).

НБЗВ			
РХ. №	612		
13	09	2019 р.	
Кіл. аркушів	11		

2. Рівень достовірності й обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Високий науковий рівень, достовірності й обґрунтованості наукових положень, висновків і результатів дисертації О. М. Збанацької забезпечує, по-перше, коректне застосування комплексу наукових підходів і методів: соціальнокомунікаційного, системного, інформаційного, інтеграційного, ситуаційного, абстрагування, аналізу, синтезу, наукометрії, бібліометрії, класифікації, спрямованих на всебічне дослідження документального пошуку як процесу та документної евристики як нового наукового напрямку; по-друге, достатній рівень вірогідності наукових висновків дисертації О. М. Збанацької склала опора автора на провідні наукові ідеї попередників – вітчизняних і зарубіжних учених. По-третє, достовірність результатів дисертації забезпечує достатня джерельна база дослідження, глибокий аналіз довідкових, наукових, періодичних видань, а також ресурсів Інтернету – офіційних сайтів провідних бібліотек, архівних установ, органів науково-технічної інформації. Глибина аналізу матеріалу та узагальнення результатів дослідження джерел вигідно відрізняють дане дисертаційне дослідження, забезпечують достовірність отриманих особисто автором результатів дисертації та вірогідність зроблених в роботі наукових висновків і рекомендацій.

3. Наукова новизна дисертаційного дослідження О. М. Збанацької полягає в тому, що це перша кваліфікаційна праця докторського рівня, в якій запропоновано і обґрунтовано новий науковий напрям – документну евристику, що дозволить збагатити як евристику, так і бібліотекознавство новим знанням; визначено її мету, об'єкт, предмет, завдання.

Головний науковий результат, який відповідає меті і завданням дослідження, полягає, на нашу думку, у розробленні цілісної концепції документної евристики як нового наукового напрямку в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві.

О. М. Збанацькою проаналізовано терміносистему, методологічний інструментарій та визначено підходи до поняття «евристика», яким послуговуються різні галузі знань.

Безсумнівним здобутком дисертаційного дослідження О. М. Збанацької, що відповідає критеріям наукової новизни, є визначення основних компонентів комунікаційного середовища документної евристики, до яких належать бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції, документні фонди, документи; інформаційно-пошукові мови; пошукові образи документів; пошукові образи запитів; технічні засоби; користувачі інформації.

Вагомим результатом дисертації стала представлена авторська видова класифікація документної евристики із застосуванням об'єктно-інституційно-галузевого підходу, і, відповідно, виокремлено джерелознавчу, бібліографічну, патентну, архівну, музейну, літературознавчу, медичну та інші евристики.

У роботі визначено місце документної евристики в комунікаційному середовищі бібліотеки, оскільки саме у бібліотеках наявні всі необхідні компоненти для її розвитку.

О. М. Збанацькою розроблено концептуальні засади та шляхи становлення й розвитку документної евристики в бібліотеках, архівах, музеях як інституціях, що формують фонди, здійснюють аналітико-синтетичне опрацювання документів та обслуговують користувачів.

4. Практична значущість дисертації О. М. Збанацької полягає в здобутті нового наукового знання, що заповнює значні лакуни в науковому обґрунтуванні ролі документної евристики в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в інформаційній, бібліотечній, архівній та музейній діяльності, а також для розроблення галузевих евристик.

Результати дослідження впроваджено в практичну діяльність відділу лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (розроблення та поповнення «Інформаційно-пошукового тезауруса»), при підготовці науково-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Документна евристика» та «Евристика в

науковому студіюванні» для магістрів та аспірантів НАКККіМ, що засвідчують акти впровадження.

5. Структура дисертації відповідає меті, завданням, авторській логіці дослідження основних аспектів обраної проблеми. Обсяг основного тексту дисертації 425 сторінок, загальний обсяг 536 сторінок.

У **першому розділі** дисертації «Теоретичні основи дослідження документної евристики» висвітлюється еволюція наукових поглядів на поняття евристики. Аналізуючи термін «евристика», зафіксований у довідкових виданнях та спираючись на праці Н. В. Карамішевої, дослідниця зауважує, що в різних галузях він може позначати: мисленнєвий процес, логіку інтелектуальної діяльності, метод дослідження, інтелектуальний прийом, інтелектуальну операцію, науку, яка вивчає методи розв'язання та вирішення проблем, що не задані чітким алгоритмом (С. 62).

Слід, також, позитивно відзначити увагу дисертанта на таких термінах як «документ», «пошук», «інформаційно-пошукова система», «інформаційно-пошукова мова», «пошуковий образ документа», «пошуковий образ запиту» та інші. Опора на зафіксовані у національних стандартах визначення термінів уможливило означити термінологічну базу дослідження, сприяло чіткому окресленню основних складових документної евристики.

До найсуттєвіших результатів першого розділу, отриманих автором особисто, слід віднести запропонований новий науковий напрям – документна евристика. О. М. Збанацька визначила об'єкт, предмет, мету, структуру, завдання документної евристики та окреслила шляхи її подальшого розвитку (ш. 1.3).

Позитивної оцінки заслуговують представлені комунікаційне середовище бібліографічної евристики (С. 89), комунікаційне середовище документної евристики (С. 90), а також співвідношення між термінами «евристика» та «пошук» (С. 91).

Слід окремо наголосити на виявлені О. М. Збанацькою взаємозв'язки між бібліографічним, документальним та фактографічним пошуком, які ілюструють поетапність пошуку, що здійснюється користувачами бібліотеки.

Результатами **другого розділу** «Методологія документної евристики» є висвітлення основних методологічних підходів пізнання документної евристики. Застосування соціокомунікаційного, системного, інформаційного, інтеграційного, ситуаційного підходів допомогло науково обґрунтувати важливі положення документної евристики. Слід відзначити активне використання О. М. Збанацькою системного підходу, завдяки якому проілюстровано зв'язки бібліотечного фонду з іншими підсистемами бібліотеки (С. 102) та зв'язки архівного фонду з іншими підсистемами архіву (С. 105). Усі підсистеми постійно взаємодіють одна з одною, чим забезпечують подальше удосконалення та розвиток систем.

Бібліотеки і архіви, дисертантка вважає відкритими системами, яким властива ієрархічність, змінність, взаємозалежність, різноманітність.

На думку О. М. Збанацької, документна евристика застосовує загальнонаукові та спеціальні методи (С. 111–115). У бібліографічній евристиці виділено такі методи інформаційного пошуку: суцільний, вибірковий, інтуїтивний, типологічний («рецептурний»), індуктивний, дедуктивний, метод бібліографічних посилань, метод сходження від абстрактного до конкретного (С. 115–116).

Слід позитивно відзначити представлені методологічні засади дослідження інформаційно-пошукових мов, оскільки саме вони розкривають зміст документів і виступають посередниками між документами і користувачами (п.п.2.2). Коли інформаційно-пошукова мова перестає задовольняти запити користувачів, то виникає нагальна потреба у її заміні або впровадженні паралельно ще однієї (С. 127).

У **третьому розділі** «Трансформація структури документної евристики в системі соціальних комунікацій» висвітлено інформаційні потреби особистості та комунікаційні потреби суспільства, які породжують соціальні комунікації. Автор підкреслює, що «розуміння сутності соціальної комунікації у сучасній науці є різноманітним, починаючи з визначення терміна «соціальна комунікація», і закінчуючи особливостями його вживанням у однині або множині» (С. 135).

На високу оцінку заслуговує проведений автором ґрунтовний аналіз інформаційно-пошукових мов як організаторів знання, адже саме вони відіграють роль посередника в системі документальних комунікацій (С. 149). Дисертантка вказує властивості природної мови, які не дозволяють виступати їй в якості ефективної пошукової мови. Спираючись на національні стандарти, О. М. Збанацька здійснює класифікацію інформаційно-пошукових мов та характеризує відповідні види індексування.

Важливим здобутком дослідження є ґрунтовний аналіз терміна «інформаційний пошук» та виявлені у національних стандартах інші види пошуку, зокрема, документальний (С. 162).

Серед істотних наукових результатів третього розділу, отриманих автором особисто, слід підкреслити наведений видовий поділ документної евристики. В основу класифікації поділу покладено об'єктно-інституційно-галузевий підхід, що ґрунтується на таких критеріях: об'єкті документального пошуку; інституціях, в яких здійснюється документальний пошук; галузю знання, в якій здійснюється документальний пошук (С. 177). Залежно від об'єкта та інституції, дослідниця виокремлює джерелознавчу, джерельну, бібліографічну, патентну, архівну, музейну та інтернет-евристику. Залежно від галузі знання, в якій здійснюється документальний пошук, автор пропонує виокремити літературознавчу, медичну, педагогічну та інші евристики (С. 236).

Четвертий розділ «Документна евристика в комунікаційному середовищі бібліотеки» охоплює питання побутування документної евристики в бібліотечному середовищі. Основою комунікаційного середовища бібліотеки є документи, упорядковані у бібліотечних фондах. Доступ до них забезпечують бібліотечні інформаційно-пошукові системи. При класифікуванні документів дисертантка поділяє їх на: первинні, вторинні; бібліографічні, реферативні, оглядові; опубліковані, неопубліковані, ті, що не підлягають опублікуванню. Подальший поділ ґрунтується на об'єктах документального пошуку, де виокремлено: книги, періодичні та продовжувані видання, патенти, нормативно-технічна документація, нотні, картографічні, образотворчі видання, видання

брайлівським шрифтом, аудіовізуальні, службові, електронні документи (С. 264-278). Усі вони можуть стати об'єктом пошуку користувача.

У межах четвертого розділу дисертанткою охарактеризовано бібліотечні, архівні, музейні фонди, фонди національної системи науково-технічної інформації, книжкових магазинів та особистих бібліотек, показано їх спільні та відмінні ознаки (п.п. 4.2).

Бібліотечні інформаційно-пошукові системи цілеспрямовано розкривають фонд бібліотеки, надають допомогу користувачам у пошуку та доборі потрібних документів, і слугують універсальним ключем до знань, сконцентрованих у документах. До бібліотечних інформаційно-пошукових систем належать бібліотечні каталоги, бібліографічні картотеки, бібліографічні покажчики з відмітками про наявність документів у бібліотечі. На думку дисертантки перспективним вбачається розроблення лінгвістичного забезпечення для інформаційно-пошукових систем у двох напрямках: розроблення і ведення інформаційно-пошукового тезауруса та створення авторитетних файлів на імена осіб, найменування установ, географічні назви.

До переваг дослідження слід також віднести ту увагу, яку приділила О. М. Збанацька розробленні стратегії пошуку – послідовності логічних операцій, виконуваних у процесі його реалізації. Вона відзначила, що його ефективність залежить від чітко визначеної теми, окреслених хронологічних, мовних, географічних меж. Оскільки єдиний покажчик всіх документних фондів країни, регіону, галузі у нас відсутній, то пошук потрібно проводити окремо в кожній документно-інформаційній інституції (п.п. 4.4).

Матеріали п'ятого розділу **«Парадигма розвитку документної евристики в бібліотеках, архівах, музеях»** презентують тенденції розвитку документної евристики як активного наукового посередника в доступі до інформаційних ресурсів країни.

Дисертантка звертає увагу специфіку діяльності та співвідношення функцій бібліотек, архівів, музеїв. Задля цього вона робить історичний екскурс, звертаючись до праць Г. С. Габаєва, І. Л. Маяковського, Г. Г. Воробйова.

А. В. Соколова, Л. А. Дубровіної, А. М. Киридон, І. Б. Матяш та інших науковців (С. 388–394). Дослідниця підкреслює, що з розвитком інформаційно-комунікативних технологій «все частіше говориться про суміщення функцій бібліотек, музеїв і архівів як документно-інформаційних інституцій» (С. 395). Заслуговує на увагу думка про важливість координації дій зі створення пошукових образів документів як на рівні окремої документно-інформаційної інституції, так і на загальнодержавному рівні.

Дослідницею також зазначено бар'єри, що виникають в процесі передачі документної інформації, і їхнє подолання сприятиме комфортнішому й оперативнішому отриманню інформації користувачами.

Заслуговують на увагу виявлені спільні і відмінні риси бібліотек, архівів, музеїв. Загалом, спільні риси проявляються у наявності документних фондів і потребі їхнього опрацювання, відмінні – у доступності до фондів, фізичному контакті з документом.

Вагомими підсумками розділу є авторське представлення концептів розвитку документної евристики, таких як інтелектуалізація; лінгвістичність, відповідність, системність, узгодженість, інтегрованість, доступність, комунікативність, когнітивність, інституційність, дотримуючись яких можливий подальший розвиток документної евристики (п.п. 5.3).

Загалом наукове дослідження Збанацької Оксани Миколаївни характеризується логічною структурою, методичною завершеністю та чіткістю зроблених висновків. Послідовно і логічно розкриваються, аналізуються й вирішуються завдання, поставлені у дослідженні. Дисертаційна робота містить цікаві й аргументовані висновки щодо теоретичного підґрунтя нового наукового напрямку – документної евристики та її комунікаційного середовища, впровадження яких в бібліотечну практику сприятиме уніфікації створення пошукових образів документів та покращить обслуговування користувачів бібліотек.

Варто наголосити на важливості висновку дисертанта щодо необхідності уніфікації в позначенні документних фондів країни, оскільки в бібліотечній

справі маємо «Державний бібліотечний фонд України», в архівній – «Національний архівний фонд», в музейній – «Музейний фонд України» під узагальнюючою назвою «Національний документний фонд України».

6. Особистий внесок здобувача є незаперечним, оскільки автор вперше на дисертаційному рівні ґрунтовно розкриває комплексну систему знань про теорію, історію і практичну реалізацію документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади – документну евристику, подає її визначення, об'єкт, предмет, мету, завдання, структуру, концепти розвитку. Дисертаційна робота виконана самостійно, найважливіші наукові результати та висновки одержані дисертантом особисто. Особистий внесок дисертанта у 2 наукових публікаціях, підготовлених у співавторстві складає 60%.

7. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації. Автореферат повністю відповідає змісту дисертації, розкриває її основні положення, наукові висновки і рекомендації, написаний науковою мовою, що сприяє адекватному уявленню про особистий внесок здобувача, наукову практичну значущість проведеного дослідження, структура, наповнення й оформлення якого відповідають вимогам державних стандартів і Міністерства освіти і науки України.

8. Повнота відбиття результатів дослідження в публікаціях автора. Основні наукові результати, висновки і рекомендації дисертації повно викладено у 2-х монографіях, у 53 наукових публікаціях, зокрема 16 наукових статтях у провідних фахових виданнях, 4 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та у закордонних наукових періодичних виданнях, з напряду, з якого підготовлено дисертацію, 14 тезах доповідей на міжнародних наукових конференціях, працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Високо оцінюючи результати дисертаційного дослідження О. М. Збанацької, слід задля об'єктивності висловити деякі побажання і зауваження:

По-перше, на С. 73 дисертантка визначила основні компоненти інформаційно-пошукової системи, зокрема, до яких належать пошуковий масив,

інформаційно-пошукова мова, правила індексування, правила пошуку, технічні засоби та фахівці, що взаємодіють із системою. На нашу думку, до цього переліку слід додати засоби авторитетного контролю, які в останні роки набули особливої актуальності.

По-друге, характеризуючи компоненти інформаційно-пошукової системи у тексті дисертації дослідниця використовує терміносполучення «довідковий апарат», «довідково-пошуковий апарат» та «навігаційно-пошуковий апарат». Бажано уточнити теоретичну і термінологічну позицію автора.

По-третє, на наш погляд, у п.п. 4.2 забагато уваги приділено архівному та музейному фондам.

По-четверте, бажано, також, було б навести приклад реалізації документального пошуку в конкретній бібліотеці.

9. Загальні висновки. Утім, висловлені зауваження не є принциповими і не впливають на загальну високу оцінку виконаного дослідження. Дисертація Збанацької Оксани Миколаївни «Документна евристика в системі соціальних комунікацій: бібліотекознавчий аспект», безумовно, є самостійним, завершеним дисертаційним дослідженням, у якому отримано вагомі науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе для бібліотечної теорії і практики питання документального пошуку як процесу та документної евристики як нового наукового напрямку, важливого для розвитку системи соціальних комунікацій та бібліотекознавства.

Дисертаційне дослідження О. М. Збанацької «Документна евристика в системі соціальних комунікацій: бібліотекознавчий аспект» відповідає вимогам, що висуває Міністерство освіти і науки України до дисертаційних досліджень докторського рівня, вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, спеціальності 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України. Його автор, Збанацька Оксана Миколаївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора наук.

соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство,
бібліотекознавство, бібліографознавство.

Офіційний опонент:

доктор наук із соціальних комунікацій,
доцент, професор кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи
Харківської державної академії культури

О. М. Кобелев

